

A NYELV ÉS AZ ERKÖLCS

1. A nyelv, erkölcsi szempontból, valószínűleg az eredeti és a végső kísértés: a „kell“, a fogalmakon túl, benne van a nyelvben; a nyelvben mint a kifejezés-rámutatás-közlés eszközében. A „van“ és a „kell“ különbsége a nyelvben jön létre. Ahol nincs nyelv, ott nincs „kell“. A „kell“-t meg kell fogalmazni.

2. A nyelv eleve erkölcsi mozzanatot tartalmaz. A közlés csak annyiban megy végbe, amennyiben a „kell“ mint előfeltétel jelen van. Egy olyan egyszerű mondat, hogy: „én vagyok“, eleve kellést tartalmaz. Vagyok: mert vagyok, nem azért, mert lenni akarok, hanem mert lennem kell. Itt a kell látszólag felesleges: sőt látszólag a „vagyok“ mozzanatot erősíti. Ám a lennem kell — a „vagyok“ tartalma — a lét vállalását is tartalmazza. Lennem kell: mert vállalom a létet, ha nem vállalnám, akkor nem vagyok. De a „nem vagyok“ — abszurd kifejezés. Tartalma ismét csak a *kell*: nem kell és mégis vagyok. Vagyis az „én vagyok“ a „nem vagyok“ kulcsa. Lennem kell: vagyok.

3. A „lennem kell“: nem külső kényszer. Vállalás. Minden vállalás tartalmaz egy teleologikus mozzanatot. Valamiért vagyok. Vagyok: valamiért.

4. A célom: a „vagyok“. De a *hogyan, miképp* vagyok már egy pragmatikus elemet rejt magában.

5. A pragmatikus elem: „azért vagyok, hogy“... a kellést az erkölcs határán túl taszítja. Azért vagyok, hogy legyek. Ez biológiai mozzanat. A biológiában nincs erkölcs.

6. Vagyok: mert vagyok. Célom van; ha nincs célom, akkor a célom az, hogy nincs célom; célom van, vállaltam valamit. Ez erkölcsi mozzanat.

7. Az erkölcsi mozzanatnak *célja* az, hogy erkölcsi mozzanat legyen. Csak annyiban van erkölcsi mozzanat, amennyiben a célja az, hogy erkölcsi legyen. Nem azért van, mert van. Ez nem lenne meghatározás. Az erkölcs meghatározása a „kell“: a „kell“ eleve életet, mozgást tartalmaz; a mozgás mint emberi levés célt tartalmaz. Az erkölcs célja már a nyelv tényében is benne van: a *kell* nem külső elem.

8. Magamra mutatok: kiválasztom magam. Én, a kiválasztott: ez két mozzanat. Megkülönböztetem magam: én vagyok, mert megkülönböztetem magam. A gesztus is nyelv: az emberi gesztus erkölcsileg is emberi nyelv.

9. A megkülönböztetés: szükséglet. Egy viszony kifejezése: ez a viszony társadalmi. Benne van a fennmaradásnak a célszerű tevékenységben kifejezett szükséglete. Ám a megkülönböztetés: erkölcsi mozzanat. Én és Te között egy viszony van. Ez a harmadik: a Harmadik. A társadalmiság. Nyelvi formában ez a viszony csak akkor jön létre, ha magamra mutatok. Gesztusomban erkölcsi tény van: ebben a viszonyban kell lennem. A viszony most cél: el kell érnem, hogy viszony legyen, másképp nem vagyok. De a „nem vagyok“ abszurd kifejezés: ebben is cél van. Ne-

gatív formában: nem vagyok, ha nincs a Harmadik. De a Harmadik van, különben nem lehet kimondani, hogy nem vagyok.

10. A Harmadik: a viszony. Csak akkor van, ha nyelv is van. Objektivitása egyelőre csak nyelvi formában létezik. A Harmadik előírja, hogyan kell viselkednem, hogy ő, a Harmadik realizálhassa önmagát, a viszonyt mint levést.

11. Én vagyok, a Veled való viszonyban vagyok, létem csak adottság, de levésem a lényegem: másképp nem lehetek. Levésem a viszony: a viszony csak a nyelv révén lehetséges; a viszony már benne van gesztusomban, ahogy magamra mutatok: én vagyok.

12. A Harmadik: az emberek között mindig létrejövő általános és szükségszerű kapocs. Általánossága önmagában nem integráló: csak *genus*. Mindenütt jelen van anélkül, hogy jelenlétének általánossága túlmutatna a „van“ határain. A Harmadik egyesíti magában a létezés tényét és az emberi létezés tényét mint erkölcsi tényt. De a lét, önmagában, ez a kettős lét önmagában még banális tény. Én vagyok: ebben a kijelentésben és megkülönböztetésben csak egy banális tény rögződik. Így semmit sem mondok a Harmadikról. Léte, amely a levés, itt merev és negatív. Csak az integrált általánosság nyújtja a levés valódi képét. A kapocs mint erkölcsi mozzanat csak akkor pozitív, ha egy konkrét totalitásban mint élő jelenség létezik.

13. A társadalom konkrét totalitás: az erkölcs számára a társadalom normákat állapít meg, így integrálja az „Én vagyok“ kijelentésben már jelen lévő Harmadikat, a viszonyt mint erkölcsi mozzanatot.

14. Az erkölcsi norma önmagában elvont igény: csak a nyelvben válik elevenen ható integráló tényezővé.

15. „Én vagyok“, ez az egyszerű kijelentés mint társadalmi-erkölcsi mozzanat most normává válik.

16. A cél most külső: társadalmi. A célt meg kell valósítanom, magatartásom lényege, hogy a célt megvalósítsam. De csak úgy valósíthatom meg, ha belsőként asszimilálok. Am a cél bennem van: erkölcsi lény vagyok, mert vagyok. A belső mozzanat tiszta elvont lehetőség, az erkölcsi lét lehetősége. A külső a pozitív mozzanat, de tiszta kényszer, norma. Az erkölcs realitása a külső és a belső szintetizálása. A szintézisben a külső mozzanat belsővé lesz, de mint konkrét norma nem képes birtokba venni a belsőt, csak szintetizálja azt. A belső, viszonylag önállóan, mindig kidolgozza az erkölcsi perspektívát.

17. Az erkölcsi perspektíva nyelvi tény. Negatív, mert nincs létezése, de mint nyelvi tény mégis létezik, és ebben a létezésben az egyetlen tartalmi elem: a tiltakozás.

18. A normákra mondott nem: az elvont erkölcsi mozzanatot pozitív tartalma. De ez a pozitivitás nyelvi eredetű.

19. Az erkölcsi norma mindig egy integrált közösség konkrét követelménye. A „nem“ így mindig konkrét. Egy adott közösségben egy adott formában lehet csak kimondani.

20. A „nem“ csak úgy, abban a nyelvi formában van, ahogy kimondták, és úgy mondták ki, ahogy egyáltalán ki lehetett mondani. Ez a „lehetett“ nem a külső kényszerre vonatkozik: a „nem“ csak úgy mondható ki, ahogy egy közösség konkrét nyelvi struktúrájában mint meghatározott nyelvi közlés megfogalmazható.

21. A nyelv erkölcsi léte az, ahogy a „nem“-et kimondjuk. A nyelv erkölcsi léte abban a formában nyilvánul meg, ahogy a „nem“ kimondható, abban a keretben és olyan korlátok között, ahogy kimondható. A „nem“ tartalma mindig a norma, amelyre rámutat. Nincs más élete, csak a norma, de más, mint a norma.

22. „Én vagyok“, ez az egyszerű kijelentés tartalmazza azt az erkölcsi mozzanatot is, hogy célom van, célom pedig vagy egybeesik, vagy nem esik egybe az erkölcsi normával.

23. „Én vagyok“: ez dilemma: erkölcsi dilemma. Eldöntöm, hogy célom egybeesik a normával, vagy nem esik egybe azzal. Döntök az erkölcsi fogalmakban megfogalmazott, de integráló tényezőként már valósan létező igény és egy még pusztán csak nyelvi realitás között. Ha nem mondom ki, akkor nincs ez a nyelvi realitás. De ez is döntés. Esetleg nem tudatos döntés: de döntés. Ha a nyelv nem szól, akkor nincs mit mondjon. Csak a kimondott szó létezik.

24. A „nem“ kimondásában realizálódik az erkölcsi autonómia.

25. Az „igen“ kimondásában realizálódik az erkölcsi heteronómia.

26. Az erkölcsi autonómia lehetséges, mert minden Én eleve megkülönböztetés, tehát társadalmi tett, vagyis minden ember, minden Én eleve erkölcsi lény.

27. Az erkölcsi heteronómia lehetséges, mert Én és a többi emberek között történelmileg strukturálódott társadalmi viszonyok vannak, a struktúra önmegőrzésének, rendezésének elvei mint erkölcsi normák is megfogalmazódnak.

*

(Minden erkölces tan fő problémája az erkölcsi autonómia és heteronómia — az erkölces öntörvényűségének és alávetettségének, más törvényeknek való alávetettségének — problémája. Ha az erkölces öntörvényű, akkor az erkölces tan önálló tudomány lehet, ha oka nem önmagában van, akkor nem lehet önálló tudomány. Ha az erkölces autonóm, akkor az erkölcsi parancs fogalmát magának az erkölcsi parancsnak a fogalmából kell kifejtetni, ha az erkölces heteronóm, akkor az erkölcsi parancs fogalma mint külső, meghatározó ok fogalma eleve adva van. Az első esetben az erkölcsi parancs tisztán formális elv, a másodikban az erkölcsi norma tisztán formálissá teszi magát az erkölcsi csőt. Az első esetben az erkölcsi parancs megvalósítása az akarat feladata, amely szabad, ha megvalósítja a parancsot; a másodikban az erkölcsi parancsot meg kell valósítani, és a „kell“ azt jelenti, hogy a szabadság a parancsnak megfelelő magatartásban van, illetve e szükségszerűség felismerése már eleve maga az erkölcsi szabadság. Az első esetben a szándék a döntő, a másodikban a következmény. Az első „metafizikai“ probléma, a második szociológiai. A két mozzanat ilyen megkülönböztetését Somló Bódog már 1910-ben, az *Alexander Bernát Emlékkönyvben* közölt tanulmányában elvégzi: „Hogy nem cselekszem erkölcsösen, pusztán azért, ha egy parancsnak bármiért eleget teszek, világos. Hozzá kell járulnia annak az autonóm elemnek is, hogy a helyeset akarjam tenni. Sem a helyesnek akarása egyfelől, sem az egyszerű engedelmség másfelől nem teszik ki az erkölces fogalmát... Ha a helyesként előírottat akarom, mégpedig csak azért, mert a helyeset akarom, akkor ez az akaratom erkölcsös.“)

*

28. A nemet én mondom ki, az igent kimondatják velem.

29. Az erkölcsi konfliktus mint fogalmi konfliktus jelentkezik.

30. A fogalmi konfliktus mindig megfogalmazott fogalmak konfliktusa.

31. A megfogalmazott fogalom: adott nyelvi közegben megfogalmazott fogalom, az erkölcsi tett (magatartás) mindig adott gazdasági-kulturális közösség konkrét, történelmileg kialakult struktúrájában végrehajtott tett. Ha a helyesként előírottakat akarom, akkor adott közösség által *éppen így helyesként* előírottakat akarom, s amikor csak a helyeset akarom, akkor a helyeset mint éppen ebben a nyelvi formában megfogalmazott tartalmat akarom. A helyesen előírtak akarása azt jelenti, hogy a helyes előírás kritériumát mint szándékom helyességének kritériumát fogadom el.

32. A helyesen előírt norma helyességének eldöntése: állásfoglalás. Vagy elméleti, vagy gyakorlati állásfoglalás. Ha elméleti: akkor vagy a logikán, vagy a hiten alapuló állásfoglalás; ha gyakorlati, akkor vagy a norma kényszerének mint kényszernek az elfogadása, vagy a kényszernek teljes meghaladása. Az elméleti állásfoglalás radikális, ha logikus; logikus, ha egybeesik a történelem logikájával. A gyakorlati állásfoglalás radikális, ha megvalósítja a történelem logikáját. Az állásfoglalás: mindig szó. Az elméleti magatartás csak kifejtett formában létezik, a gyakorlati magatartás pedig minden elméleti kifejtés tartalma.

33. A gyakorlati magatartás szóvá lesz, mert csak a szóban válhat normává. A szóba nem foglalt gyakorlati magatartás csak elszigetelt egyedi tett lehet, amely nem valósítja meg a Harmadik követelményét, nem hordozza az Én és a Más társadalmi viszonyát.

*

(Robinson látszólag ilyen egyedi tettet hajtott végre: de Robinson visszatért az emberek közé, különben nem tudnánk, hogy Robinson valóban Robinson volt, tetteinek nem lehetne erkölcsi tartása, ha nem foglalta volna szóba tetteit. A teljesen elszigetelt emberi lény — csak önmagának erkölcsi lény; de ez abszurdum, mert mint láttuk, az erkölcsi mozzanat emberek közötti viszonyokat feltételez.)

*

34. A szó, a maga önállóságában: maga a Harmadik. Mint ilyen modellálja az erkölcsi magatartást. Úgy modellálja, ahogy meghatározott formában kimondják. Ez a forma a nyelvi környezeté szublimálódott földrajzi-történelmi-társadalmi környezet kifejeződése.

35. A nyelvi forma mint a magatartást modelláló tényező: tartalmi tényező. Tartalmiságának kulcsa önállóságában van. Az erkölcsi parancsban a szó mint egységes, strukturálatlan mozzanat strukturálja a magatartást. A „Légy becsületes“ kifejezés: erkölcsi parancs. De Én vagyok becsületes, úgy, ahogy éppen Én vagyok becsületes, ahogy Én mint konkrét lény, adott közösséghez tartozó lény, éppen ennek, az éppen így elhangzott parancsnak, ennek az ismét konkrét meghatározottságú parancsnak eleget tehetek.

36. Én mint adott nyelviségben kifejeződő, önmagát megfogalmazó lény, mint egységes „tömb“ strukturálok az erkölcsi parancsot. Helyesnek vagy helytelennek minősítem, tartalmilag így vagy úgy értelmezem. A parancs szempontjából az Én variáns, az Én szempontjából a parancs a variáns, vagy másképp: a parancs invariáns az Énhez viszonyítva, az Én pedig a parancshoz viszonyítva.

37. Az erkölcs mint nyelvi dilemma hordozza a szándék és a következmény konfliktusát. A dilemma csak megfogalmazott formájában létezik.

38. Minden kijelentő mondatban dilemma van.

39. A mondat struktúrájában az állítmány egy meghatározott hit kifejeződése. A tárgyra való vonatkozásában ez a hit rákényszeríti magát egy konkrét elemre, hozzátesz valamit, feldúsítja azzal, hogy a hit részévé teszi. „Én — én vagyok“: ez az egyszerű kifejezés tartalmazza azt a hitet, hogy én valóban én vagyok. Én ebben az állításban az az én vagyok, aki hisz abban, hogy én pont ilyen vagyok.

40. Minden dilemma erkölcsi: hitre vonatkozik.

41. Nincs olyan állítás és nincs olyan tagadás, amely ki tudná küszöbölni a hit és a valóság dilemmáját. Még a matematikai logika sem képes erre, ezért ilyen szempontból a matematikai logika is hordoz erkölcsi mozzanatot.

*

(Bertrand Russell írja *Filozófiai fejlődésem* című munkájában: „Egy kijelentő mondatot kimondhatunk akár azért, mert a beszélő hisz benne, akár azért, mert abban reménykedik, hogy az a hallgatóból valamiféle cselekvést vagy érzelmet vált ki. Mint már említettem, ha egy színész azt mondja, «Én vagyok Hamlet, a dán», senki sem hisz neki, de senki sem gondolja, hogy hazudik. Ebből világosan következik, hogy az igazság és a hamisság csupán olyan mondatokhoz tartozik, amelyek hitet fejeznek ki, vagy amelyekkel hitet ébreszteni szándékoznak. Az igazság és a hamisság viszonylatában a mondatnak csak mint a hit hordozójának van jelentősége.“)

*

42. A kijelentő mondat mindig meghatározott nyelven kijelentő mondat.

43. A kijelentő mondat az állításban vagy tagadásban történelmileg kialakult jelentést és hangulattöltést, meghatározott nyelvi struktúrában kialakult hitet hordoz.

44. Minden nyelv erkölcsi értékeket rejt magában: az értékek elsajátítása a nyelv elsajátítása.

45. A nyelv elsajátítása vagy fogalomalkotás, vagy kész fogalmak elsajátítása.

46. A fogalom alkotásában mindig kialakul a hit, a fogalmak rendszerében a hit erkölcsivé válik, a szintaxisban pedig strukturálódik.

47. A gyermek anyanyelvével együtt az erkölcsi értékek alapjait is elsajátítja.

48. Ezért az erkölcsi nevelés mindig nyelvi nevelés.

49. Alkalmazás. Pázmány Péter nyelve mint erkölcsi értékek hordozója:

Mottó: „És, mivelhogy inkább akarnak nagyon púposkodni, hogysem alázatosságban maradni, ez az oka, hogy semmivé leszzen minden gondolkodások.“ (Kempis Tamás Pázmány Péter fordításában.)

A mottó szövege közvetlenül erkölcsi tartalmú, ez a tartalom kívül esik vizsgálódásaink körén. Ám a fordítás nyelve is jellegzetesen erkölcsi. A mondat egyetlen összetett állításra vezethető vissza: púposkodnak, tehát semmi a gondolkodások.

Az állítás egy meghatározott emberi viszonyra vonatkozik: a viszony hordozója, a mondat végső eleme a „púposkodnak“. *Púposkodnak*, vagyis:

kiemelkednek, de nincs itt szó természetes felülemelkedésről, hanem a természetes — nem püposkodó — emberi magatartástól való természetellenes eltérésről. A kitűnés vágyáról.

Az állítás személyes állásfoglalást, helytelenítést is tartalmaz. Így az állításban kifejeződő viszony már hármas: először a természetes — nem természetes magatartás viszonya általában, másodsor a nem természetes magatartás elutasítása a többi ember nevében, harmadszor a nem természetes magatartás személyes elítélése.

A püposkodás egyfajta személyes önmegszüntetés, mert a természetellenes magatartás erkölcsileg semmisít meg. A püposkodás „van“, de ez a van a „semmit“, az erkölcsi szempontból önmegszüntettet jelenti. A kell, az erkölcsi parancs az, hogy ne püposkodjunk, mert a püposkodás rossz. A kifejezés magát az erkölcsi rosszat jelöli, a többi emberrel való természetes erkölcsi viszony megrontását.

Az ige itt maga a harmadik, nem én, nem te, hanem a „Más“, a viszony kifejezője. A „más“, a harmadik lehet jó, lehet rossz — hitem szerint. Pázmány a fordításban saját erkölcsi hitvallásának nyelvi kifejezését keresi: én nem püposkodom, tehát helyesen viselkedem. Nemet mondok, autonómiám abban van, hogy nemet mondok. A társadalom erkölcsi parancsa az, hogy püposkodjam, de én nemet mondok. A „nem“ adott társadalom adott erkölcsi viszonyaira vonatkozik, nyelvi formájában szintén korhoz, helyhez, tradícióhoz kötött.

A „nem“ akkor határozott, ha mindenkihez egyforma erővel szól. A püposkodás — metaforikus kifejezés: Pázmány absztraktabb módon is fogalmazhatna. De az absztraktabb fogalom: szűkebb közönséghez szóló fogalom. Kisebb körben vált ki érzelmi hatást. Ám a szóban rejlő hit csak az érzelmeken keresztül közvetíthető.

Az absztrakt módon magyarázott hit már logikai evidencia. A hit sorsa az, hogy érzelmi legyen. Közvetítése a metaforán túl lehetetlen. A metafora mint a hit továbbítója: egyértelmű. Az anyanyelv rendszerén belül csak egyetlen irányba mutathat. A metaforát maga az anyanyelv hozza világra. A hit szempontjából a metafora egyértelmű érzelmi töltést hordoz.

Pázmány nyelve önmagában is erkölcsi tartást fejez ki: nyelvi találékony-sága a nyelv erkölcsi logikájának továbbgondolásában gyökerezik. De nyelve önálló életet él, amikor egy nyelvi közösség az új ízekben magára ismer. Az érzelmi gazdagság öröme, a szavakban való tobzódás mámora jellemzi ezt a nyelvet. A telített szó új szavakat, új összetételeket, új tartalmakat szül, a metafora túlnő az erkölcsi határokon, és önálló életben már irodalom-má lesz.

Mint irodalom a metafora az erkölcsiséget immár nem csupán sugallja, de ábrázolja is. Ami eddig spontán tartalom volt, most tudatos dilemmává lesz: a papírhősökké lett emberek az erkölcsi összeütközésekben válnak a kor fő tendenciáinak képviselőivé. Pázmány nyelve nélkül valószínűleg erkölcsében és érzelmeiben is szegényebb lett volna kora.